

TEMA

6

IMPERIERS VEKST OG FALL (DEL 1)

Persia, Hellas
og Romerriket

Hør teksten

Maktforhold har spilt en større rolle i verdenshistorien enn det vi liker å tenke på. Makt kan defineres slik:

Muligheten til å utøve vold (såkalt hard makt) eller til å tringe gjennom sine interesser på andre måter, for eksempel økonomisk, religiøst eller kulturelt (såkalt myk makt).

Evnens til å utøve makt bygger igjen på en rekke faktorer, og vi skal i dette kapitlet se nærmere på hvordan perserne, grekerne og romerne opparbeidet seg maktdominans i oldtiden. Vi skal også se på årsakene til at de tapte denne dominansen igjen. Senere i boka skal vi i temakapittel 25 (side 288) analysere flere riker på samme måte (mongolene, osmanerne, kineserne og spanjolene).

PERSERRIKET

Etter assyrerrikets fall* i 609 fvt. oppsto det en situasjon med mer jevn fordeling av makt i Midtøsten, med Lydia, Media og Babylonia som de tre viktigste smårikene. Denne maktbalansen endret seg noen tiår senere, da perserkongen Kyros 2. og hans soldater lyktes med å ta kontroll over naborikene. Med base i det som er dagens sørlige Iran etablerte han det persiske riket, som skulle komme til å bli enda større enn det assyriske. På et tidspunkt dominerte perserne nesten halvparten av befolkningen i den kjente verden.

Perserriket ble etter hvert så stort at det måtte administreres fra mange hovedsteder: deriblant fra Persepolis i dagens Iran og Sardis i dagens Tyrkia. Ved hjelp av et omfattende veinett og et godt utbygd postsystem kunne perserne sende

Bilde øverst: Hjelm fra slaget ved Maraton i år 490 fvt, gjengitt på et gresk frimerke fra 2010.

* Mer om assyrerne i tema 3, side 36.

Bilde forrige side: Forum Romanum slik det ser ut i dag. Her ble Romas politikk utformet i oldtiden.

beskjeder 2500 km av gårde i løpet av en uke. Med et felles administrasjonsspråk (farsi) og en felles religion (zoroastrisme) dannet riket modell for mange senere imperier.

På sitt største strakte riket seg fra Himalaya i øst til Hellas i vest, og vi kjenner da også perserne best gjennom hvordan de er beskrevet av nettopp grekere*. I tillegg har vi den samme type interne kilder i kileskrift som vi kjenner assyrerne gjennom. Grekeren Herodot mente at persernes suksess skyldes åpenheten deres. «Perserne har lett for å ta til seg andre folks skikker», skrev han. Perserne hadde stor toleranse for minoriteter, en perserhersker ble attpå til omtalt som «Messias» i jødiske skrifter, etter at han hadde befrikk dem fra fangenskapet i Babylon*.

- * Mer om dette i tema 10, side 118.

- * Mer om dette i tema 3, side 36.

Perserriket oppnådde en mye større utstrekning enn assyrerriket. Som assyrerriket var det på sitt største rett før fallet.

Toleranse og handel

Perserriket har altså fått et adskillig bedre ettermåle enn sine forgjengere. Det skal kanskje ikke så mye til for å komme bra ut i en sammenligning med Assyrerriket, og det kan nok også tenkes at folket i Midtøsten lettere kunne akseptere tanken på å bli dominert av et imperium når assyrerne først hadde gjort grovarbeidet med å terrorisere byene i området til underkastelse. Det var altså mindre behov for statsterror av den typen assyrerne drev med, selv om også perserne grep til dette med jevne mellomrom.

De skjønte også verdien av å skape et handelsnettverk som en kilde til rikdom for både folk og stat. Perserkongen Dareios bygde for eksempel et palass i Susa med bruk av ibenholt (et treslag) og elfenben fra India, sølv fra Egypt, sedertre fra Libanon, gull fra Baktria (dagens Afghanistan), lapis og sinober fra Sogdia (dagens Kasakhstan), og turkis fra Khoresm (et område i dagens Kasakhstan, Turkmenistan og Usbekistan).

Statue og ruiner fra det gamle Persepolis, beliggende i dagens Iran. Persepolis var en av flere hovedsteder i det persiske riket, og ble vandalisert av Aleksander den store og hans soldater.

Grekerne fikk innblikk i denne verdenen blant annet ved å blande seg i de persiske maktkampene* og ved å bli utsatt for flere persiske invasjoner. Grekerne var fascinert av persernes makt og mangfold, men var også skeptiske til deres luksus og hang til nytelse. Dette er vel en grunnleggende menneskelig egenskap, Hellas var – den gang som nå – et heller karrig område i forhold til de persiske kjernelandene. Og i møtet med mennesker som har noe man selv ikke har, så er det lett å velge enten å etterligne eller å ta avstand.

* Mer om dette i tema 3 på side 36.

Grekerne valgte altså å ta avstand, og definerte den persiske luksusen som noe som skapte svakhet og feminine menn. Dette var i motsetning til greske bystater som Sparta, der mannsidealene var flere hakk mer macho!

Fall og gjenførelse

Perserriket skulle komme til å falle brått og brutalt for makedonerkongen Aleksander den store og hans 40 000 mann store hær, bestående av grekere og makedonere. Fallet skyldes utvilsomt Aleksander den stores talent som hærfører, men også at grekerne og makedonerne hadde funnet fram til en taktikk på slagmarken som fungerte bedre enn den persiske. Det finnes også andre årsaker, som at perserriket var svekket etter indre maktkamp, men uten Aleksander den store kunne riket ha overlevd lenger. Mye lenger.

Veggrelieff fra Persepolis: Kamp mellom løve og okse.

Persia dukket senere opp på nytt som stat, denne gangen under en ny kongerekke. Vi skiller derfor mellom den eldste versjonen av Persia, som ble styrt av Akemenidedynastiet, og det nye Persia som oppsto noen hundreår senere. Da ble landet styrt av Sasanidene, og var en rival til Romerriket. Sasanidedynastiet falt da Persia ble del av det arabiske riket i 651 evt*. På 1500-tallet ble Persia det første riket i den muslimske verden som offisielt definerte shia som sin foretrukne variant av Islam. Persia skiftet i 1935 navn til Iran, som i 1979 ble til et religiøst styrt land, et såkalt teokrati. Dagens navn er Den islamske republikken Iran.

Modell av gresk krigsskip fra oldtiden, en såkalt trirem.

HELLAS (OG MAKEDONIA)

De greske bystatene (også kalt polisstater) beholdt gjennom lange deler av oldtiden en stor grad av uavhengighet fra hverandre. Athen var den største polisstaten, med inntil 300 000 mennesker innenfor sine grenser. Da Athen på 400-tallet fvt. gjennom sitt handelsnettverk og sin sterke flåte begynte å dominere nabostatene, svarte andre polisstater med en alli-

anse ledet av den militaristiske bystaten Sparta. Mens Athen og deres samarbeidspartnere hadde et overtak på havet, sørget Spartas tropper for at motalliansen hadde et overtak på land. En flere tiår lang krigsperiode fulgte, kampene endte med at Athen ble invadert av Sparta. Dette var den såkalte Peloponneserkriken. Spartas makt ble noen tiår etterpå knust av en annen bystat (Theben), og dermed var likevekten gjenopprettet.

De greske polisstatene var veldig tilbakeholdne med å gi innflyttere borgerstatus, noe som var en medvirkende årsak til at byene aldri kunne vokse seg spesielt store. Denne tilstanden med mange ulike samfunn som levde tett på hverandre, hadde den effekten at det skapte en gullalder for ulike måter å tenke på, og for eksperimentering med ulike styreformer. De greske småstatene var rett og slett et perfekt laboratorium for å utvikle alt det vi forbinder oldtidens Hellas med i dag: Her ble verdens første demokrati skapt, og her ble filosofien og naturvitenskapene født.

Parthenon-tempellet på byhøyden (=Akropolis) over i Aten.

Greske hoplitter i falanks-formasjon. De var godt beskyttet bak rekken av skjold, samtidig som stikkspydene ga dem bedre rekkevidde enn fiender med sverd.

Gresk militærmakt

Alt dette ville vært glemt og uten konsekvenser for oss i dag, om ikke de stadige krigene og den militære konkurransen mellom statene lot grekerne utvikle seg til å bli formidable soldater på slagmarken. De kunne med andre ord beskytte seg mot invasjoner. Den frie tanke har dessverre aldri hatt stor verdi uten at man har en evne til å forsøre denne rettigheten, og spesielt ikke i oldtiden. Perserne forsøkte to ganger å erobre Hellas. Ressursmessig skulle det ikke ha bydd på store problemer, perserne hadde tilgang på en befolkning og ressurser som var flere titalls ganger større enn de greske, men likevel klarte de aldri å erobre Hellas. Hovedårsaken var grekernes taktiske organisering på slagmarken, utviklet gjennom mange hundreår med eksperimentering i liten skala i krigene mellom bystatene. De greske soldatene, kalt hoplitter, kjempet i tette rekker kalt falankser. De tette rekrene tillot soldatene å holde skjoldene sine kant i kant med hverandre, noe som ga god beskyttelse mot piler, spyd- og sverdstikk fra dårligere organiserte fiender. Det var strenge straffer for å miste skjoldet sitt i kamp, for da tapte man ikke bare evnen til å beskytte seg selv, men også sidemennene til høyre og venstre i rekka.

Pompeii, Italia – Gammel romersk mosaikk av Aleksander den Store i kamp mot perserkongen Darius.

Lojalitet til sidemannen

Det var nok også andre årsaker til at de greske soldatene var overlegne sine motparter på slagmarken, blant annet organiseringen av samfunnet bak. Det eksisterte ganske stor grad av likhetsfølelse mellom de greske borgene. Gjennom verdenshistorien har det vist seg gang på gang at man slåss bedre i små enheter der man kjemper sammen med sine egne nabøer, enn hvis man er kastet sammen i større troppeformasjoner der man ikke kjenner noen, og der offiserene er adelsmenn som man ikke føler noe fellesskap med. Det sistnevnte var gjerne tilfellet i de persiske armeene. Dette er faktisk også noe som kan forklare hvorfor den israelske hæren i moderne tid har vist seg overlegen sine arabiske motparter. Selv i stort undertall har israelerne vunnet alle sine kriger siden opprettelsen av staten i 1948. En ytterligere motivasjon, både for grekerne i oldtiden og for israelerne i moderne tid, er at de ikke har råd til å tape. Seier var nødvendig for å overleve som folk.

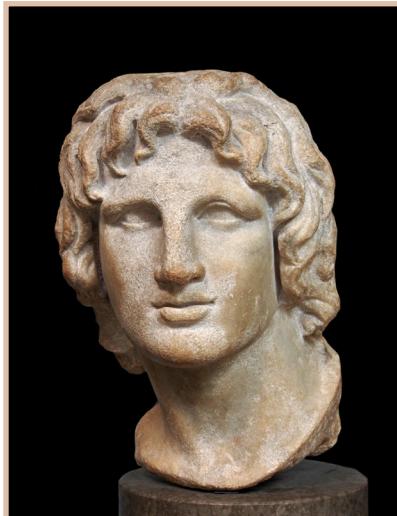

Gresk hoplitt.

I moderne tid vet vi at perserne var villige til å strekke seg langt for å blidgjøre folkeslagene de hadde underlagt seg, som da de løslot jødene fra sitt babylonske fangenskap (som du leste om på side 68), men det var ikke den historien de greske hoplittene fortalte hverandre på de kjente slagmarkene ved Maraton (490 fvt.), ved Termopylene (480 fvt.) og ved Plataiai (479 fvt.). Det var bedre å dø som frie menn enn å leve som slaver under perserne, ble man fortalt. Propaganda ble brukt effektivt den gang som nå.

Makedonia som imperiebygger

De greske bystatene skapte aldri noe imperium, men likevel skulle de komme til å inngå i et da kong Filip den store av Makedonia vant et stort slag i Hellas i år 338 fvt. De greske bystatene aksepterte etter tur Filip som hegemon (haerfører) for hele Hellas. Prosjektet hans var å marsjere de formidable greske falanksene – nå også kopiert og forbedret av makedonene – inn i hjertet av Persia. Filip ble drept, et mord

Byste av Aleksander den store, laget hundre år etter hans død. Den ble funnet i den egyptiske byen Alexandria, der Aleksanders lik ble oppbevart. Bysten står i dag i British Museum.

som kanskje ble bestilt av perserne selv, og det ble derfor hans sønn Aleksander III av Makedonia som skulle fullføre prosjektet. Han kom helt til India på sitt spektakulære erobringstokt. Aleksander døde brått av sykdom eller alkoholmisbruk – derom blir man trolig aldri helt sikre – og rakk ikke å utnevne sin etterfølger. Det enorme makedonsk-greske imperiet ble dermed delt i mange deler mellom hans generaler, og den hellenistiske fasen i Midtøsten (tiden da gresk kultur ble spredd utover) ebbet gradvis ut etter hvert som de mindre rikene falt. Blant de lengstlevende gresk-makedonske rikene var Egypt, der Aleksanders general Ptolemaios grunnla et nytt faraodynasti av gresk-makedonske herskere. Den siste faraoen i dette dynastiet var Kleopatra, oldtidens mest myteomspunne dronning. Hun styrte fra Aleksandria, byen som selv den dag i dag bærer navnet til makedoneren som for 2300 år siden erobret mesteparten av den kjente verden.

Aleksander den stores erobringstokter brakte ham helt til India.

ROMERRIKET

Det sies at Aleksander den store hadde planer om å vende blikket vestover etter erobringens av Persia, han ville sende sine armeer mot de vestlige delene av Middelhavet. Han rakk aldri å komme i gang med dette prosjektet, dødsfallet hans gjorde at bystaten Roma kunne fortsette sitt århundrelange prosjekt med å ta kontrollen over hele den italienske halvøya. Sør i Italia var det riktignok bosatt mange grekere, området ble kalt Magna Grecia (Stor-Hellas) og romerne kom tidvis i kontakt med gresk og makedonsk militærmakt. Mest kjent av disse trefningene er kampen mellom den greske hærføreren Pyrrhos og en romersk hær. Pyrrhos vant riktignok slaget, men skal i ettertid ha uttalt at han ikke hadde råd til å vinne flere slike seiere. Romerne hadde litt så godt fra seg under slaget at grekerne etterpå måtte trekke seg tilbake. Derav uttrykket *pyrrhos-seier*, et begrep man bruker om en seier som like gjerne kan betegnes som tap.

Både Colosseum og Triumfbuen er store turistattraksjoner i dagens Roma. De er også kjent som Det flaviske amfiteater og Konstantinbuen.

I moderne tid kan vi kanskje bruke begrepet om fotballag som vinner viktige kamper i Champions League, men som samtidig opplever at to-tre av stjernespillerne deres må ut med skader før resten av sesongen. Dette er også pyrrhos-seiere!

Militaristiske romere

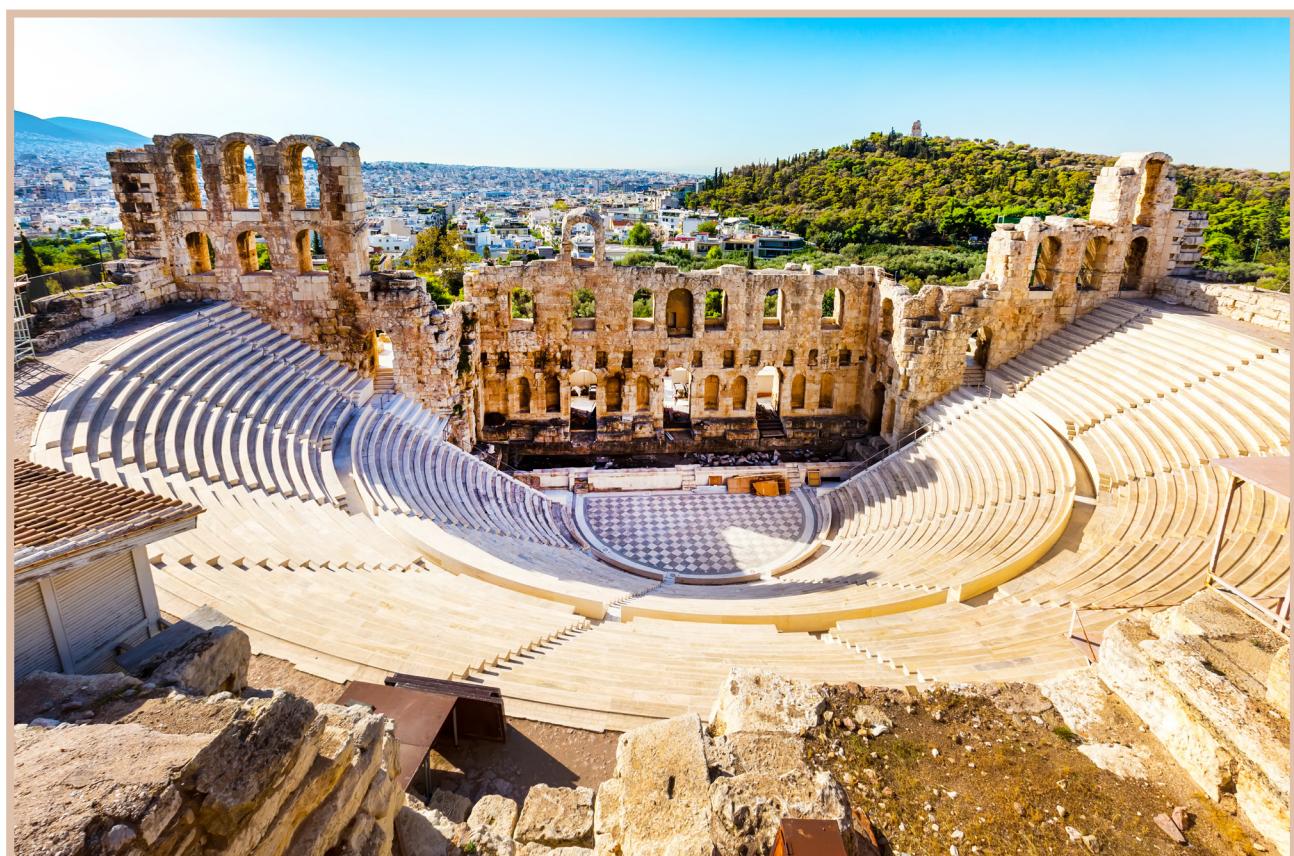
Som spartanerne og makedonerne var også romerne et ekstremt voldelig folk, et samfunnstrekk som ser ut til å være en fast komponent i all imperiebygging. I de tidlige årene kopierte de grekernes falanksformasjoner, slik de også hentet impulser fra gresk gudelære, filosofi, kunst og arkitektur. Men snart utviklet romerne sitt eget taktiske system på slagmarken. Romernes soldater, kalt legionærer, kjempet like gjerne i firkantformasjoner som i lange rekker. De lange rekrene i falanksformasjonene egnet seg riktignok veldig godt på åpne slagmarker som i det indre av Persia, men var sårbare for å brytes opp i mer ulendt terrenget med skog og stein. I slikt terrenget egnet romernes mindre enheter seg bedre. I firkantformasjonen kunne legionærene attpå til beskytte seg fra alle kanter, hvis fienden eksempelvis forsøkte å ri rundt og angripe bakfra. Den mest kjente firkantformasjonen til romerne var den såkalte testudo-formasjonen («skilpadde»), der soldatene ytterst i firkanten holdt skjoldene i retning fienden, mens soldatene bak holdt skjoldene over hodet. På den måten var de beskyttet mot våpen i alle retninger, også mot pileregn ovenfra.

Moderne gjenskapning av romernes testudoformasjon, med beskyttelse både forfra og ovenfra.

Talent og innsats viktig

I likhet med grekerne hadde romerne et veldig konkurransesøkende system både militært og politisk, det var mulig for dyktige mennesker å stige oppover i gradene både i militæreret og i det sivile liv. De høyeste postene, slik som konsulstillingene (tilsvarende president), var riktignok forbeholdt menn fra de rikeste familiene, men selv innad i disse kretsene var det langt mer enn penger og hvem man var sønn av som avgjorde hvor langt man kom.

Takket være disse faktorene klarte romerne å takle utallige kriser mot tilsynelatende overlegne motstandere, og vokste til å bli et imperium som overgikk både assyrernes, persernes og makedonernes. Underveis i denne vekstprosessen skjedde det riktignok en avdemokratisering av staten. Militære kriser og stadig mer ujevn fordeling av penger og makt gjorde at en mann som Julius Cæsar i år 44 fvt. kunne la seg utnevne til diktator av Roma på livstid. I borgerkrigen

Det gamle Hellas er kjent for sine mange amfiteatere, der man fremførte tragedier og komedier. Dette er amfiteateret på Akropolis i Athen.

Byste av Julius Cæsar.

etter Cæsar ble de siste restene av demokratiske mekanismer feid vekk. Romerriket gikk fra å være republikk (altså en stat med valgte ledere) til å bli keiserdømme (derfor er det heller ikke tilfeldig at ordet «keiser» stammer nettopp fra navnet Cæsar).

På dette tidspunktet var allerede imperiet så stort at ingen kunne utfordre romerne rundt Middelhavet. Det er likevel påfallende at den store veksten skjedde i Romerrikets mest «demokratiske» fase, da det var intens konkurranse om de viktigste stillingene og talent telte mer enn det ville komme til å gjøre senere.

Romerrikets fall

Romerriket skulle leve i mange hundreår til. Vestromerriket til 476 evt. og Østromerriket til 1453. Med en slik levetid og en slik utstrekning er det ikke rart at Romerriket er en så stor disiplin i historiefaget som det har blitt. Ikke minst har historikerne utallige ganger stilt seg spørsmålet om hvordan noe så kolossalt og så varig faktisk KUNNE falle.

Historikerne kommer aldri til å bli helt enige om årsaken til Romerrikets fall. Ulikt de foregående imperiene var fallet en prosess som tok lang tid. Man kan riktignok peke på ytre militære faktorer, som at folkeslaget hunerne presset på østfra og sendte store flyktningstrømmer inn i Romerriket, folkeslag som i sin tur var like formidable motstandere på slagmarken som det romerne var selv. Man kan også peke på klimaendringer som skapte sult blandt befolkningen og tilhørende problemer for staten med å drive inn skatt.

Til slutt kan vi også trekke fram de indre problemene i den romerske staten. En stat som ikke lenger tilbyr trygghet eller tjenester vil også oppleve større motstand fra sin egen befolkning mot å betale skatter for å opprettholde den samme staten. Staten mangler med andre ord legitimitet. Dette fører i sin tur til en ond spiral (som vi også skal komme tilbake til i temakapitlet om føydalismen*).

* Mer om dette i tema 14, på side 162

Vestromerriket falt ikke med et smell, det trakk seg sammen og syknet bort. Da den siste vestromerske keiseren ble avsatt i år 476 evt. var det trolig ingen som brydde seg, annet enn de som satt i samme by som keiseren. Avsettelsen skjedde symptomatisk nok ikke i Roma, men i en småby langt unna: Ravenna. På det tidspunktet hadde den jevne kvinne og mann i Europa ikke lenger noen følelse av Roma som verdens sentrum. Men man kunne kanskje stille seg spørsmål om hvem som en gang i fjern fortid hadde bygd brosteinsveiene som gikk gjennom landskapene på kryss og tvers, og konstruert de forfalne akveduktene som en gang hadde sørget for vannforsyningen til nærmeste by. Det skulle gå lang tid før Europa kulturelt, økonomisk og militært var på samme nivå som verdensdelen hadde vært i Romerrikets tidsalder.

For å si det med et ordtak på det som var romernes språk, latin: *Sic transit gloria mundi*.

Eller: «*Slik forgår verdens herlighet.*»*

* Østromerriket hadde på sin side et fall som var adskillig mer dramatisk, det kan du lese mer i tema 22 på side 256.

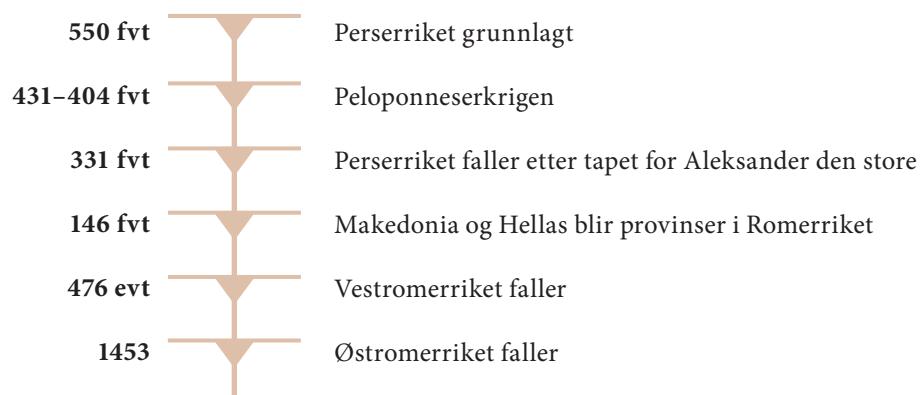

Akveduktene er et minne fra Romerrikets dager som fortsatt står mange steder i Europa. Denne akvedukten brakte vann inn til det som i dag er den spanske byen Segovia.

Persepolis var en av flere hovedsted i oltidens Persia. Ruinene av den en gang så mektige byen befinner seg 60 km fra Shiraz i dagens Iran.

TIDSLINJE

TEST DEG SELV

Scann koden med mobilkameraet hvis du har lyst til å finne ut hvor mye du har fått med deg fra dette kapitlet. Svarene dine er anonyme, og du kan teste så mange ganger du vil.

Test deg selv